

Піскорська Г.А.*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Убедительным свидетельством усиления внимания российского руководства к совокупности проблем национальной безопасности РФ стала последовательная разработка ключевых документов. Они определяют приоритеты и практику информационного влияния РФ с целью целенаправленного обеспечения национальных интересов в разных сферах международных отношений

Ключевые слова: национальная безопасность, информационная безопасность, угрозы безопасности государства, информационное оружие, информационные войны, инструменты обеспечения национальной безопасности

Переконливим свідченням посилення уваги російського керівництва до сукупності проблем національної безпеки РФ, стала послідовна розробка ключових документів. Вони визначають пріоритети та практику інформаційного впливу РФ з метою цілеспрямованого забезпечення національних інтересів у різних сферах міжнародних відносин

Ключові слова: національна безпека, інформаційна безпека, загрози безпеці держави, інформаційна зброя, інформаційні війни, інструменти забезпечення національної безпеки

The growing attention of Russian officials towards the complex of national security problems is proved by elaboration of the key documents. They determine priorities and practice of RF information influence aimed at national interests to be provided in different spheres of international relations.

Key words: national security, information security, threats to the security of the state, information weapon, information wars, instruments to provide national security

Проблема забезпечення інформаційної безпеки Російської Федерації безпосередньо пов'язана з динамікою сучасних політичних процесів, формуванням нового світового устрою, зміною ролі та місця Росії на світовій арені, що відбувається на фоні кризових явищ в ході модернізації Російської держави, зокрема в економічній сфері. Кінець холодної війни, геополітичні зрушення та глобалізація докорінно змінили міжнародну ситуацію не на користь Росії. Нереальною вважається можливість повернення Росії статусу наддержави, або вихід її на рівень провідних країн світу.

Поразка у «холодній війні», на думку аналітиків, була зумовлена технологічною та ідеологічною відсталістю Росії [1, с.180]. Проблема забезпечення інформаційної безпеки тривалий час в країні не висувалася і фактично ігнорувалася [2, с.38]. При цьому вважалося, що шляхом тотального втаємничення та обмеженнями можна забезпечити безпеку країни.

* кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник НДЧ Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Виходячи з аналізу сучасних реалій російські експерти зазначають, що використання новітніх інформаційних технологій, зокрема для розвитку військового потенціалу розвинутих країн світу, «пришвидшує поляризацію світу, який стає джерелом нестабільності, базою для виникнення та розвитку реальних і потенціальних конфліктів, у тому числі тих, що будуть мати загальносвітовий характер» [3, с.152]. Трансформація глобальних та регіональних балансів сил, посилення напруженості між традиційними та новими центрами сили сприятиме виникненню нових військових конфліктів. Актуальною загрозою вважається розробка та використання інформаційної зброї, в результаті використання якої можливі інформаційні війни та інформаційний тероризм [3–5].

Військово–політичне керівництво Російської Федерації також визнало реальну загрозу ведення інформаційної війни проти Росії. У складі Ради Безпеки Російської Федерації була створена Міжвідомча Комісія з інформаційної безпеки, яка здійснювала функції координації робіт в цій галузі.

В концептуальних документах країни питання досягнення геополітичної могутності Російської Федерації розглядається в контексті забезпечення інформаційної безпеки відповідно інформаційним викликам XXI століття.

У лютому 2008 року Президент Російської Федерації затвердив важливий політичний документ – Стратегію розвитку інформаційного суспільства у Російській Федерації та висунув перед країною перспективне завдання – вийти до 2015 року в число світових лідерів з ІТ–технологій [6].

В Стратегії визначено основні завдання для забезпечення конкурентоспроможності Росії, підвищення якості життя громадян, економічного зростання, розвитку соціально–політичної, культурної та духовної сфер, вдосконалення системи державного управління на базі використання інформаційних та телекомунікаційних технологій

Серед пріоритетних завдань висувається задача забезпечення протидії загрозам використання інформаційних та телекомунікаційних технологій для порушення національних інтересів Росії. Збільшення масштабів соціальної небезпеки протиправних дій в інформаційній галузі викликало необхідність підвищення захищеності критично важливих об'єктів інформаційної інфраструктури, посилення протидії загрозам розповсюдження комп'ютерної злочинності та кібертероризму.

Особливо показовим моментом переведення Москвою загальнодержавних проблем у площину їх практичного вирішення стало динамічне оновлення впродовж 2000 – 2009 рр. нормативно–правової бази Російської Федерації, що стосується військово–політичної сфери держави і суспільства [7].

10 січня 2000 р. Указом Президента Росії В. Путіна вводиться у дію Концепція національної безпеки Російської Федерації.

21 квітня того ж року Указ Президента В.Путіна перетворює у політико–правову реальність новий варіант Воєнної доктрини Російської Федерації.

10 липня 2000 р. оприлюднюється черговий документ із серії державних директив – Концепція зовнішньої політики Російської Федерації.

9 вересня 2000 р. Президент Росії підписує Доктрину інформаційної безпеки Російської Федерації – документ, який логічно продовжує перелік правових актів загальнодержавного значення з метою посилення статичних мотивів у російських модернізаційних процесах.

12 травня 2009 Указом Президента Російської Федерації затверджено «Стратегію національної безпеки Російської Федерації до 2020 року».

В Стратегії офіційно визнана система стратегічних пріоритетів, цілей та заходів у внутрішній і зовнішній політиці та інструменти забезпечення національної безпеки [8].

Концептуальні положення в галузі забезпечення національної безпеки базуються на фундаментальному взаємозв'язку і взаємозалежності Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року та Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації на період до 2020 р. Другий документ передбачає використання різних засобів впливу з метою відновлення статусу Росії як глобального лідера.

Політичне керівництво Росії усвідомлює, що розвиток світу йде по шляху глобалізації всіх сфер міжнародного життя, яка відрізняється високим динамізмом і взаємозалежністю політичних акторів міжнародних відносин. Між державами загострилися протиріччя, пов'язані з нерівномірністю розвитку, поглибленням розриву між рівнями добробуту країн з різними політичними та економічними можливостями. Відповідно, цінності і моделі розвитку стали чинником глобальної конкуренції. Також відзначається вразливість всіх членів міжнародного співтовариства перед новими викликами і загрозами. Перехід від блокового протистояння до принципів багатовекторної дипломатії, а також ресурсний потенціал Росії і прагматична політика його використання уможливають посилення впливу РФ на світовій арені. Відповідно, сили та засоби забезпечення національної безпеки зосереджено на внутрішньополітичній, економічній та соціальній сферах. Увагою обділено також науку і освіту, міжнародну, духовну, інформаційну, військову, безпекову, оборонно-промисловою та екологічну сфери.

Особливе місце у Стратегії присвячено забезпеченню національної безпеки в сфері науки і технологій. Це стосується в першу чергу інформаційно-комунікаційних та інтегрованих (інфонанотехнологій). Так поставлені акценти викликані відставанням РФ в технологічному розвитку від США та ЄС, залежністю від імпортованих поставок наукового обладнання, приладів та електронної компонентної бази. Поштовхом для цього є також несанкціонована передача за кордон конкурентоспроможних російських технологій і необґрунтовані односторонні санкції щодо наукових та освітніх організацій Росії. Іншою причиною є недостатній розвиток нормативно-правової бази і слабка мотивація діяльності у сфері інноваційної та промислової політики.

Водночас, ухвалені упродовж 2000–2009 рр. концептуальні документи РФ щодо сфери інформації і комунікації, свідчать про удосконалення ідеології, засобів та інструментів інформаційно-пропагандистського впливу РФ.

Наприклад, ухвалення першої в історії російської державності «Доктрини інформаційної безпеки Російської Федерації» на засіданні Ради безпеки РФ 23 червня 2000 р., зумовлюється появою «серйозних небезпек» для Росії. Природа небезпек відображає загальноцивілізаційні інформаційні процеси. До основних належать загострення міжнародної конкуренції в галузі інформаційних технологій та намагання певних країн домінувати у світовому інформаційному просторі. Це загрожує витісненням РФ із зовнішнього та внутрішнього інформаційного ринку. На думку розробників Доктрини, діяльність іноземних політичних, економічних, військових, розвідувальних та інформаційних структур, спрямована проти інтересів Російської Федерації в інформаційній сфері. Крім того, провідні держави світу розробили концепції інформаційних війн, що передбачають створення засобів небезпечного впливу на інформаційні сфери інших країн світу. Іншими небезпеками вважаються проблеми зі збереженням інформаційних ресурсів і отриманням несанкціонованого доступу до них, а також діяльність міжнародних терористичних організацій [9].

Виділяються чотири основні складові національних інтересів Російської Федерації в інформаційній сфері.

1. Дотримання конституційних прав і свобод людини в галузі отримання інформації і користування нею.

2. Інформаційне забезпечення державної політики Російської Федерації.
3. Розвиток сучасних інформаційних технологій, вітчизняної індустрії інформації.
4. Захист інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу.

Найбільш суперечливим положенням Доктрини як для виробників, так і для споживачів інформаційної продукції стала теза про необхідність зміцнення російських державних засобів масової інформації. «...Недостатня активність федеральних органів влади, органів державної влади суб'єктів – Російської Федерації в інформуванні суспільства щодо своєї діяльності, щодо роз'яснення прийнятих рішень, у формуванні відкритих державних ресурсів та у розвитку системи доступу до них громадян» визначена у Доктрині як одне з джерел загрози інформаційній безпеці сучасної Росії. Проте наміри державного керівництва РФ, спрямовані на посилення ролі та значення державних інформаційних джерел, у ряді випадків були розцінені (насамперед у недержавних ЗМІ) як спроби встановлення повного всеосяжного контролю над телебаченням, як порушення свободи слова.

Документ безпосередньо зачіпає комплекс проблем обороноздатності РФ попри величезну кількість негараздів у її військовій сфері. Об'єктив слід акцентувати увагу на наступній обставині: Росія 2000-го року технологічно залежна від розвинутих країн світу, що є варіантом загального економічного відставання від держав постіндустріального (інформаційного) рівня розвитку. В той же час Доктрина наголошує на необхідності першочергового «забезпечення технологічної незалежності РФ у найважливіших сферах інформатизації, телекомунікації та зв'язку, що визначають її безпеку, і в першу чергу в галузі створення спеціалізоване обчислювальної техніки для зразків озброєння та військової техніки» Звертається увага на необхідність розроблення сучасних методів та засобів захисту інформації, забезпечення безпеки інформаційних технологій насамперед тих, що використовуються у системах управління військами та зброєю, екологічно небезпечними та економічно важливими виробництвами.

Прийняття Доктрини, на що звертають увагу зацікавлені кола Росії, стимулювало необхідність вирішення іншої проблеми, безпосередньо пов'язаної з інформаційною безпекою сучасної держави – проблеми оптимізації правового захисту російського сегменту глобальної мережі Інтернет.

Термін «оптимізація» одержав своє правове закріплення у Доктрині як генеральний напрям розвитку інформаційної організації держави. Оптимізація інформаційної організації Російської держави, як зазначається в документі, є об'єктивною потребою та перспективним завданням в процесі виходу інформаційної організації Росії з стану «виживання». Головною метою удосконалення діяльності органів державної влади в галузі інформаційної безпеки є досягнення найкращих результатів за умов найменшого напруження сил, засобів, ресурсів. Принципово важливим для подальшого розвитку інформаційної організації Росії вважається формування єдиного ціннісно-світоглядного середовища. Це стосується, зокрема, таких елементів структури держави, як мультисервісна мережа передачі даних, державна мережа зв'язку Інтернет–портали органів державної влади, електронні архіви та бібліотеки. Відтак, у Доктрині наголошується на необхідності першочергового «забезпечення технологічної незалежності РФ у найважливіших сферах інформатизації, телекомунікації та зв'язку».

Концепція національної безпеки Російської Федерації. Принциповою відмінністю Концепції від прийнятого у 1997 р. документа–попередника стала персоніфікація Заходу як можливої загрози для російської національної безпеки. Росія кардинально змінила власну оцінку тенденцій сучасного розвитку системи міжнародних відносин. Москву хвилює формування двох протилежних течій у структурі геополітики на зламі XX і XXI сто-

літь, мирне співіснування яких на планеті навряд чи можливе. Одночасно із становленням багатополярного світу, яке підтримує постсоціалістична Росія, спостерігаються спроби конструювання Вашингтоном «піраміди» міжнародних відносин, заснованих на домінуванні у міжнародному співтоваристві розвинутих західних країн на чолі із США, відносин, розрахованих на односторонні, насамперед, на військово–сілові вирішення ключових проблем світової політики всупереч загальноновизнаним нормам міжнародного права. Головними загрозами РФ визнаються: намагання окремих держав і міждержавних об'єднань принизити роль наявних механізмів забезпечення міжнародної безпеки, в першу чергу ООН і ОБСЄ; небезпека послаблення політичного, економічного і військового впливу Росії у світі; зміцнення військово – політичних блоків і союзів, перш за все – поширення НАТО на Схід.

Головною загрозою для Росії, як зазначає Концепція, є зведений у ранг стратегічної доктрини перехід НАТО до практики силових дій за межами відповідальності Альянсу без санкції Ради Безпеки ООН. За таких умов найважливішим завданням РФ є здійснення стримування в інтересах запобігання агресії будь–якого масштабу, спрямованої проти неї та її союзників, у тому числі із застосуванням ядерної зброї. На такій основі робиться висновок, у відповідності з яким Росія повинна володіти ядерними силами, здатними гарантовано забезпечити нанесення передбачених збитків будь–якій державі–агресору або коаліції держав у будь–яких умовах. У зв'язку з цим розширено сценарії можливого використання ядерної зброї. Зокрема, Російська Федерація залишає за собою право на застосування всіх сил і засобів, якими вона володіє (в тому числі і ядерних), у випадку необхідності відбиття збройної агресії, якщо всі інші заходи по вирішенню конфлікту не досягли результатів.

Певні розбіжності зазначеної вище Концепції із Законом РФ «Про безпеку Російської Федерації», затвердженого указом Президента Росії у грудні 1993 р., не здатні замаскувати головного: національна безпека з риторичного перетворюється у практичний напрям діяльності російської державно–політичної еліти, що у прямій або опосередкованій формі зачіпає більшість граней життєдіяльності майже ста п'ятдесяти мільйонів росіян.

Воєнну доктрину–2000 доцільно розглядати як розвиток Концепції національної безпеки у частині, що стосується забезпечення військової безпеки [8]. На відміну від поспішно прийнятої (як сьогодні вважають у Кремлі) доктрини–попередниці 1993 р., проект нової Воєнної доктрини був опублікований ще у жовтні 1999 р., що стимулювало його кількомісячне обговорення у заінтересованих колах сучасної Росії та наступне внесення змін та доповнень у прикінцевий текст на основі 3,5 тис. відгуків, пропозицій, зауважень, рекомендацій авторських колективів та окремих авторів. При цьому варто, підкреслити принципово нове визначення Воєнної доктрини, яка «являє собою сукупність офіційних поглядів (установок), що визначають військово–політичні, військово–стратегічні та військово–економічні основи забезпечення військової безпеки Російської Федерації». Вперше в історії Росії предметом її Воєнної доктрини стає військова безпека. Вперше в історії Росії доктрина складається не лише з офіційних поглядів (проголошених, але, як свідчить практика, не завжди виконуваних державними органами та суспільними структурами), але й з установок – обов'язкових до виконання державних вимог, поширюваних на усіх без винятку суб'єктів забезпечення військової безпеки держави та суспільства. Відповідно документ складається з трьох тісно взаємопов'язаних розділів: 1. Військово–політичних основ; 2. Військово–стратегічних основ; 3. Військово–економічних основ. Як вважають російські фахівці, зазначених розділів досить для висвітлення сутності та змісту, а також спрямованості розвитку військово–доктринальних зобов'язань РФ без їх надмірної деталізації.

Військово–політичні основи документа доцільно визначити як методологічну основу осмислення фактора військової сили у сучасному світі і, виходячи з цього, як основу планування та реалізації комплексу заходів російського військового будівництва. Доктрина оцінює військово–політичну обстановку у світі та у регіонах, характер зовнішніх і внутрішніх загроз національним інтересам Росії, в тому числі і у Світовому океані. Документ містить принципово нову для пострадянського періоду історії РФ тезу: «...ряд потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз військовій безпеці Російської Федерації і її союзників, в тому числі широкомасштабних, зберігається, а на ряді напрямів посилюється...» Останній висновок контрастує з положенням попередньої Доктрини, яка визначала, що широкомасштабної агресії проти Росії у найближчому майбутньому «не передбачається». Не називаючи НАТО напряму, нова Доктрина вказує, що зовнішніми загрозами для Росії є «спроби ігнорувати (утискати) інтереси Російської Федерації у вирішенні проблем міжнародної безпеки, протидіяти її зміцненню як одного з впливових центрів багатополярного світу;...створення (нарощування) угруповань військ (сил), що призводить до порушення наявного балансу сил, поблизу державного кордону Російської Федерації та кордонів її союзників, а також на прилеглих до її території морях; розширення військових блоків і союзів, здатних завдати шкоди військовій безпеці Російської Федерації...» Відповідно забезпечення військової безпеки РФ проголошено найважливішим напрямом діяльності держави. Констатуючи ускладнення військово–політичної обстановки у світі, у документі визначено умови застосування ядерної зброї. У Воєнній доктрині–2000 (чого не було у Воєнній доктрині – 1993) у прямій формі підкреслюється: «Російська Федерація залишає за собою право на застосування ядерної зброї у відповідь на використання проти неї та (або) її союзників ядерної та інших видів зброї масового знищення, а також у відповідь на широкомасштабну агресію із застосуванням звичайної зброї у критичних для національної безпеки РФ ситуаціях». Документ визначає сутність воєнної організації держави, принципи керівництва нею з боку державних органів. У доктрині викладено засадничі принципи забезпечення військової безпеки та її основний зміст у мирний час, у загрозовий період та з початком війни. У переліку основних принципів розвитку воєнної організації держави чи не вперше в історії Росії зафіксовано принцип «реалізації прав і свобод військовослужбовців, забезпечення їх соціальної захищеності, гідного соціального статусу та рівня життя».

Військово–стратегічні основи доктрини визначають характер війн і військових конфліктів сучасності, а також основи застосування Збройних Сил РФ та інших військ.

Складовою частиною та пріоритетним завданням сучасного етапу військового будівництва визнано « проведення комплексної військової реформи, обумовленої радикальними змінами військово – політичної обстановки, завдань та умов забезпечення військової безпеки РФ ». У документі визначено відповідальність президента та уряду Росії за керівництво Збройними Силами Російської Федерації і їх оснащення озброєнням, технікою, матеріальними засобами, ресурсами та послугами.

В той же час доктрину не слід розглядати як довготривалий політичний орієнтир. Вона визнається документом перехідного періоду – «періоду становлення демократичної державності, багатоукладної економіки, перетворення воєнної організації держави, динамічної трансформації системи міжнародних відносин», що відкриває для російського державного керівництва можливості її подальшого коригування.

Концепція зовнішньої політики Російської Федерації є документом, що визначає «систему поглядів на зміст та основні напрями зовнішньополітичної діяльності Росії». Документ, підсумовуючи складний процес геополітичного визначення Росії, констатує невиправданість очікувань демократичних сил РФ, властивих початку 1990–х років.

Втретє протягом кількох місяців на рівні державного документа Російської Федерації фіксується положення щодо виникнення нових викликів і загроз національним інтересам Росії: «Посилюється тенденція до створення однополярної структури світу при економічному та силовому домінуванні США», наслідками чого можуть стати дестабілізація міжнародної обстановки, провокування напруженості та гонки озброєнь, посилення міждержавних суперечностей, національної та релігійної ворожнечі. За таких умов метою Росії є цілеспрямоване сприяння формуванню «багатополярної системи міжнародних відносин, яка реально відображає багатолічність сучасного світу з різноманіттям його інтересів».

Концепція не обходить увагою сукупність військово–політичних проблем сучасного світу, відносячи до них суперництво регіональних держав, зростання сепаратизму, етнонаціонального та релігійного екстремізму; вибіркочку обмеженість інтеграційних процесів у Євroatлантичному регіоні; розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки до цілей; наявність неурегульованих або потенційних регіональних та локальних збройних конфліктів; зростання міжнародного тероризму, транснаціональної організованої злочинності, а також незаконного обороту наркотиків та зброї.

Декларуючи спрямованість власного зовнішньополітичного курсу е зміцнення міжнародної безпеки, Російська Федерація виступає за подальше зниження фактора сили у міжнародних відносинах, синхронізоване зміцненням регіональної та глобальної стабільності. У зв'язку з цим вона готова:

По–перше, неухильно виконувати взяті на себе зобов'язання по чинних: договорах і угодах в сфері обмеження та скорочення озброєнь, брати участь у розробленні нових домовленостей про роззброєння.

По–друге, Російська Федерація готова йти на подальше скорочення свого ядерного потенціалу на основі двосторонніх домовленостей із США а також багатосторонніх контактів з іншими ядерними державами за умови, що стратегічна стабільність у ядерній галузі не буде порушена у зв'язку з цим Росія вкотре підкреслює важливість дотримання Договору 1972 р. про обмеження систем протиракетної оборони, який вона визначила «наріжним каменем стратегічної стабільності». У випадку реалізації Сполученими Штатами планів створення протиракетної оборони власної території Російська Федерація, як підкреслено у Концепції, здатна «вжити адекватних заходів по підтриманню на належному рівні своєї національної безпеки».

По–третє, Москва підтверджує незмінність свого курсу на участь разом з іншими державами у запобіганні розповсюдженню ядерної зброї, інших видів зброї масового винищення, відповідних матеріалів та технологій. В ідеалі Російська Федерація виступає за створення Глобальної системи контролю за нерозповсюдженням ракет та ракетних технологій, а також закликає всі держави світу приєднатися до Договору про всезагальну заборону ядерних випробувань.

По–четверте, Росія має наміри і надалі сприяти зміцненню регіональної стабільності на основі участі у процесах скорочення та обмеження звичайних збройних сил, а також застосування заходів довіри у військовій сфері.

По–п'яте, Росія вважає міжнародну миротворчість дійовим інструментом урегулювання військових конфліктів та виступає за зміцнення його правових основ у відповідності з принципами Статуту ООН. При цьому варто підкреслити, що правову двозначність викликає наступне положення Концепції: «Російська Федерація має наміри продовжувати брати активну участь в операціях по підтриманню миру, які проводяться як під егідою ООН, так і в конкретних випадках регіональними та субрегіональними організаціями». Миротворча місія російських частин та підрозділів в окремих регіонах СНД, не легалізо-

вана рішеннями ООН або ОБСЄ, у ряді випадків критично сприймається країнами європейської спільноти, проте миротворча (військова) присутність Росії у Придністров'ї, в Абхазії, в Таджикистані у її наявній якості не суперечить цитованому документу.

По-шосте, Росія рішуче виступає проти введення в обіг теорії та практики міжнародного спілкування концепцій на зразок «гуманітарної інтервенції» та «обмеженого суверенітету» з метою виправдання односторонніх силових акцій, здійснюваних в обхід Ради Безпеки ООН.

Нарешті, Росія вважає одним із своїх найважливіших зовнішньополітичних завдань боротьбу з міжнародним тероризмом, який здатний дестабілізувати обстановку не лише в окремих державах, але й у цілих регіонах.

Документ містить персональне звернення на адресу НАТО: «...по цілому ряду параметрів нинішні політичні та військові установки НАТО не збігаються з інтересами безпеки Російської Федерації, а іноді прямо суперечать їм. У першу чергу це стосується положень нової стратегічної концепції НАТО, яка не виключає ведення силових операцій поза зоною дії Вашингтонського договору без санкції Ради Безпеки ООН. Росія зберігає негативне ставлення до розширення НАТО». Останнє положення не лише констатує події 1999 р., пов'язані з приєднанням до Альянсу Польщі, Угорщини та Чехії, але й визначає майбутнє ставлення Москви до процесу імовірного входження в НАТО країн «другої хвилі» її розширення.

Переконливим свідченням посилення уваги російського військово-політичного керівництва до сукупності проблем національної, в тому числі і інформаційної безпеки РФ, стало послідовне розроблення ключових документів, які визначають якість військових перетворень у територіально найбільшій державі світу.

Література

1. Информационная безопасность России / Ю.С.Уфимцев, Е.А.Ерофеев и др. – М.: Изд-во «Екзамен», 2003.–530 с.
2. Панарин И.Н. Технология информационной войны. – М.: «КСП+». – 320 с.
3. Технологический прогресс и современные международные отношения: Учебник /Под общ.ред. А.В.Крутских.– М.: Просвещение, 2004. – 448 с.
4. Информационные вызовы национальной и международной безопасности /Под ред. А.В.Федорова и В.Н. Цыгичко. – М.:ПИР–Центр, 2001.
5. Общая теория национальной безопасности : Учебник / Под общ. ред. А.А.Прохожева.–М.:Изд-во РАГС, 2002.
6. Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации от 7 февраля 2008 г. № Пр – 212. – 2008.
7. Развитие информационного общества в России. Т 1. Теория и практика: Сб.статей /Под ред.. Н.В.Борисова, Ю.Е.Хохлова. – Спб.: Изд-во С.–Петербург. ун-та, 2001.–240 с.; Т.2. Концепции и программы: Сб. документов и матер. /Под ред.. Н.В.Борисова, Ю.Е.Хохлова. – Спб.: Изд-во С.–Петербург. ун-та, 2001.–220 с.
8. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г.[] <http://www.scrf.gov.ru/documents/99html/>.
9. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации Утверждена Президентом Российской В.Путиным 9 сентября 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rg.ru/oficial/doc/min_and_vedom/mim_bezop/doctr.shtm.